

***bir kişi yañılsar uguşı bodunu ebi
eşükiñe tegi kıdmaz ermiş İbaresini
Üzerine***

Hakan Özdemir*

Özet: Eski Türkçe metinlerin anlamlandırılması konusunda birçok halledilmemiş sorunun bulunduğu bir gerçektir. Konu anlam olunca bu durum kaçınılmaz olmaktadır. Özellikle Eski Türkçe dönemine ait metinlerde rastlanan bu durum, metinlerin hem kısalığı hem de azlığı gibi sebeplere bağlanabilir. Bu çalışmada aynı durumda olan *bir kişi yañılsar uguşı bodunu ebi eşükiñe tegi kıdmaz ermiş* ibaresi üzerinde durulacaktır. Araştırmacılar, *kıd-* fiili üzerindeki bilinmezliği gidermek için çok sayıda yayın yapmışlardır. Bu tartışmaların çoğu bundan önceki yayınlarda ele alındığı için tartışmalara uzun uzadıya yeniden değinilmemiştir. Ercilasun ve İneyet'in görüşleri üzerinden yeni bir eleştiriye gidilmeye çalışılmıştır. İbare anlamlandırılırken yapı bilgisine dayanarak sunulan verilerden sonra metnin bağlamı göz önünde tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: *kıy-*, *kıd-*, *kıyın*, ceza, Türk, Çin

**Upon the Phrase of
*bir kişi yañılsar uguşı bodunu ebi
eşükiñe tegi kıdmaz ermiş***

Abstract: It's a fact that there are a lot of unresolved problems about signification of Old Turkish Texts. When the matter is signification, this circumstance has become inevitable. Having coincided in texts especially belonging to Old Turkish Era, this circumstance can be attached to reasons such as both the minority and the brevity of the texts. In this study, being in the same circumstance, the phrase of *bir kişi yañılsar uguşı bodunu ebi eşükiñe tegi kıdmaz ermiş* will be emphasized. Researchers have published very much in order to satisfy the obscurity upon the *kıd-* verb. Since much of these arguments have been dealt in the former publishments, the arguments haven't been mentioned at length. A new criticism has been attempted to propose over Ercilasun and İneyet's views. When the phrase is about to be signified, the concept of the text also has been attempted to be counted after the datas, presented in terms of the structure knowledge.

Key words: *kıy-*, *kıd-*, *kıyın*, punishment, Turkish, China

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozdemirhn@yahoo.com

1. Giriş

Eski Türkçe metinlerin anlamlandırılması konusu Türkoloji’de önemli bir yer tutar. Araştırmacıların çeşitli fikir ayrılıklarına düşmesi, bilimin doğasında var olan bir olgu olmasının yanında konu anlam olunca ileri sürülen düşüncelerin çeşitliliğinin artması şaşılacak bir durum sergilemez. Başlangıçta Thomsen olmak üzere, ardı sıra gelenlerin ısrarla sürdürdükleri metinleri anlamlandırma çabasının bundan sonra da hız kesmeden devam edeceğinde hiç kimsenin şüphesi yoktur. Nihai amacın Türk kültür hayatının üzerindeki bilinmezliklerin kaldırılması bilinciyle metinlerin doğru bir şekilde anlamlandırılması hayati öneme sahiptir. Bu açıdan anlamlandırma konusunda üzerinde farklılık oluşmuş metinlerin tekrar tekrar ele alınmasında büyük yarar vardır. Bu alanda düşünceler çeşitlendikçe metinler üzerindeki bilinmezliklerin ortadan kalkacağı da bir gerçektir. Bu anlamda üzerinde çokça durulan yapılarından biri de bu ibare olmuştur:

Başlangıçta ‘Bir kişi hataya düşse, onun soyunun ve halkının ...sına kadar gitmezlermiş’ (Thomsen 2002: 165), ‘Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış’ (Ergin, 1991: 18), ‘Bir kişi yanılrsa soyu, kavmi bisükine (?) kadar ilerlemez imiş’ (Orkun, 1994: 25), ‘(öte yandan) bir kişi suç işlese, onun boyu(na), halkı(na) (ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezler imiş’ (Tekin, 2010: 21) şeklinde çevrilen bu ibare 1993 yılında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun tarafından ‘bir kişi yanılrsa (Çinliler), kabilesine, milletine, evine, eşliğine varıncaya kadar kıyı yapmazmış’ şeklinde düzeltilmiştir. (Ercilasun, 1995: 88). Ancak Prof. Dr. Geng Shi-min Ahmet Bican Ercilasun’un açıklamasını tatminkâr bulmamış, ‘kıt-’ fiiliyle ilgili daha farklı yorum getirmiştir. Ona göre bu fiil Kazakçadaki ‘kıy-’ fiiline benzer. Kazakçada bu fiil ‘esirgemek’, ‘sempati göstermek’, ‘acımak’, ‘şefkat göstermek’, ‘merhamet etmek’ anlamlarına da gelmektedir. O halde, bu ibare ‘Bir kişi yanılrsa, onlar kavmine bile, hatta beşikteki bebeklerine bile acımazlarmış’ diye çevrilebilir. (Geng Shi-min, 2005: 142). Geng Shi-min söz konusu ibareyi son olarak (Bir kişi yanılrsa kavmi, halkı ve nesillerini dahi affetmezler imiş.’ şeklinde çevirmiştir. (Geng Shi-min, 2005: 118).” (İnayet 2010: 451).

Kendisinden önceki çalışmaları ana hatlarıyla bu şekilde özetledikten sonra İnayet, *Kedimki Uygur Tili Luğiti*’nden yararlanarak *kıt-*, *kıtığ*, *kıdığ*, *kıdığsız*, *kızığ*, *kıy* sözcüklerinin anlamlarını vermiş ve ibaredeki *kıt-* fiiliyle ilişkili olabilecek ‘bırak-’ anlamındaki *kıt-* sözcüğünün *kıtığ*, *kıdığ*, *kıdığsız*, *kızığ*, *kıy* sözcüklerinden farklı bir kökten geldiği sonucuna ulaşmıştır. Bu ara sonuçtan sonra ibareyi Türkiye Türkçesine şu şekilde aktarmıştır: ‘Bir kişi yanılrsa, kavmi, halkı ve nesillerini dahi bırakmazlarmış’ (İnayet 2010: 451-452).

1. *Kıt-*, *Kıy-* Fiilleri ve *Kıyın* İsmi Üzerine

Önceki çalışmalara bu kısa bakıştan sonra burada, bazı soruları sormak

gerekmektedir. Ercilasun'un 'muhtemelen' diye verdiği 'ceza' anlamındaki *kıyın* sözcüğü gerçekten 'öldürmek, kesmek' anlamındaki *kıy-* fiilinden mi gelmektedir? *Ƙıd-* fiilinin *kıyın* sözcüğüyle olabilecek münasebeti gerçekten Eski Türkçenin ses yapısı göz önünde bulundurulduğunda ihmal edilmeli midir? Bu devirde ileri ögelerle eski ögeler yanyana kullanılmış olamaz mı? Önce *Tonyukuk* ve *Uygur metinleri* daha sonra *Dîvân*'da geçen *kıyın* şekli esas alınarak verilmiş hüküm için başka bazı özel kullanımlar gösterilebilir mi? İneyet'in verdiği anlam bağlama uymakta mıdır? Bu soruların daha somut bir zemin bulması için Ercilasun'un konuyla ilgili açıklamasına burada yer vermek isabetli olacaktır:

Bence asıl hata, *Ƙıd-* fiili ile *kıy-* fiili arasında münasebet kurulmasıdır. Bilindiği gibi, bu günkü *y*'nin Eski Türkçede iki kaynağı vardır: *d* ve *y*. Yani Kıpçak, Karluk, ve Oğuz lehçelerinde bugün kullandığımız *y*, ya *y*'den gelir, ya da *d*'den. Acaba *kıy-* fiilindeki *y*'nin kaynağı hangisidir; *y* mi *d* mi? Bu sorunun cevabı *Dîvânü Lûgati 't-Türk*'te mevcuttur. Bugünkü *kıy-* fiili *Dîvân*'da *y*'li olarak geçer. Üstelik *kıyıl-*, *kıyış-*, *kıytur-*, *kıyma* gibi türevleri de vardır ve bunlar da hep *y*'lidir. Eğer "öldürmek, kesmek, doğramak" anlamlarındaki bu günkü *kıy-* fiilinin kaynağı *d*'li olsaydı *Dîvân*'da da bu fiili *Ƙıd-* şeklinde zel ile yazılmış olarak görmemiz gerekirdi. Hâlbuki bugünkü *kıy-* fiilini Kâşgarlı'da *y*'li olarak görüyoruz. Hatta eski Uygur metinlerinde ve *Tonyukuk*'ta (T I K8) rastladığımız "ceza" anlamındaki *kıyın* kelimesi de muhtemelen "öldürmek, kesmek" anlamındaki *kıy-* fiilinin türevidir ve görüldüğü gibi *Tonyukuk*'ta bile kelime *y*'lidir. O hâlde burada, Clauson'un ve diğer bazı araştırmacıların ve metin üzerinde kafa yoranların zihnini karıştıran bu durumu ortadan kaldırıyor ve diyoruz ki *Ƙıd-* ile *kıy-* fiilleri arasında hiçbir ilgi yoktur; çünkü bu fonetik olarak imkânsızdır. Şimdi artık *kıy-* fiilinin düşüncemizi sekteye uğratan tasallutundan kurtulabilir ve *Ƙıd-* fiilini başka yerlerde arayabiliriz. Fiilin kendisini değilse bile türevlerini yine *Dîvânü Lûgati 't-Türk*'te bulabiliyoruz: *Ƙıdış-*, *Ƙıdıt-*, *Ƙıdığ*, *Ƙıdığla-*, *Ƙıdığlan-*.

Ƙıdış-, *Ƙıdıt-*, *Ƙıdığ* kelimelerinin bir *Ƙıd-* fiilinden türediği açıktır. Ancak bu fiile nasıl bir anlam vermeliyiz? Elbette bunun için hareket noktamız, Kâşgarlı Mahmud'un *Ƙıdış-*, *Ƙıdıt-*, ve *Ƙıdığ* kelimelerine verdiği anlamlar olacaktır. Kâşgarlı *Ƙıdış-* fiiline "kenar dikmekte yardım etmek; değirmi bir şeyin kenarını dikmekte yardım etmek" anlamını verir; örnek olarak da *ol manga börk Ƙıdışdı* "o bana börk dikmekte yardım etti" cümlesini zikreder. *Ƙıdıt-* fiili de "kenar diktirmek, kıyılattmak" olarak manalandırılır ve *ol börkin Ƙıdıttı* "o börkünü kıyılattı, börküne kenar diktirdi" örneği verilir. (Ercilasun 1995: 88)

Bu açıklamada, *Ƙıd-* fiiliyle *kıy-* fiili kesin olarak birbirinden ayrılmıştır. Bu durumun dayanaklarından biri olarak da dil bilimi yasaları gereği fonetik olarak *kıyın* isminin kökünün *Ƙıd-* fiili olamayacağı gösterilmiştir. Peki ileri

öge olarak kabul edebileceğimiz *kıyın* sözcüğü daha eski bir devirde d>y gelişmesini gösterip Eski Türkçeye aktarılmış olamaz mı? Yani *kıyın* ismi kökünü ‘öldür-, kes-’ anlamındaki *kıy-* fiilinden değil de kendisine anlamca da köklük etmiş olabilecek ‘cezalandırmak’ anlamındaki bir *kıd-* fiilinden almış olamaz mı? Biliyoruz ki *Orhon Yazıtları*, kısıtlı bir söz varlığına sahip olarak Türkçenin VIII. yüzyıl başındaki görünümünü verir. Bundan önce yüzyıllarca kullanılmış bir dilden bahsediyorsak yapmamız gereken şey sadece bu durumu belirleyebileceğimiz somut başka bir örnek bulup onun üzerinden bu bilinmeyi çözmeye çalışmak olmalıdır.

Bizce *yad-* fiilinin kullanımı, ihtiyacımız olan çözümü fazlasıyla sunmaktadır. Bu fiilin y’li kullanımlarının aynı zaman diliminde gösterilmesi, hatta bu türevlerinin Eski Türkçenin *yad-* fiiline göre daha erken dönemlerinde tanıklanması, aradığımız çözüme ulaşmak açısından önemli bir veri sağlayacaktır.

1. Öncelikle ilk defa Uygur döneminde belirlenen *yad-* fiiliyle ilgili şu kayıt dikkat çekicidir:

ya:d- ‘to spread out (on the ground, etc.)’, hence metaph. ‘to publish abroad’ and the like. S.i.a.m.l.g as **yay-/cay-/çay-/jay-**; SW Tkm. **ya:y**; these modern forms are not to be confused with those of **yañ-** and **yay-**, but as the basic meanings of all three verbs (or both if the last two are identical) are not very different it is not always easy to distinguish between them. **Uyg.** VIII ff. Man.-A **teñri nomın yad[ayın]** ‘let me publish abroad the sacred doctrine’ *MI* 33, 6: Bud. (the Buddha). **yada** yarlıkap ‘deigning to spread out’ (his gracious thoughts over (üze) mankind) *TTX* 8; (we regret and deplore our misdeeds). **aça yada** ‘we disclose and publish them’ (and ask for forgiveness) *TTIV* 4, 18; **aça yada** ötüneyin ‘let me venture to disclose and publish’ (our many grievous constrictions and sufferings) *Stv.* 109, 3; a.o. *do.* 141, 11: **Xak. xı ol to:nuğ kü:nke: yattu:** ‘he spread out (basağa) the garment (or something else) in the sun’; originally **ya:dti:** but assimilated *Kaş.* II 313 (**yada:r, yadma:k**): **ol ya:dti: ne:ñni:** ‘he spread out the thing’, for example bread on a tray *III* 434 (**yada:r, yadma:k**): *KB* (the Prophet **yaruklukı yadı** ‘widely displayed his light’ 35; o.o. 68 (**arkış**), 69, 1299 (to publish abroad), 2197 (to open the hands), 2329, 3637 (2 **a:ğ**), etc.: XIII(?) *Tef.* **yad-/yay-** ‘to spread out, stretch out’ 133-5: *Muh. Basata ya:y-Mel.* 23, 15; Rif. 105: Çağ. Xv ff. **yay-** (spelt) (1) *pahn kardan* ‘to spread out’; (2) (see 1 **yay-**) *San.* 340v. I (quotn.): **Xwar.** xiv **yay-** (1) ‘to spread out (lit.); to publish abroad, disseminate’ *Qutb* 64; *MN* 39, etc.; *Nahc.* 301, 4: **Kom.** xiv ‘to spread out’ **yay-** *CCI, CCG; Gr.:* **Kıp.** xiv **yay-faraşa** (‘to spread out bedding, etc.’) *wa basata* İd. 100: xv *naşara* ‘to spread out, publish abroad’ *yay-Tuh.* 37a. 4. (EDPT 1972: 883-884)

Clauson tarafından VIII. yüzyılın ikinci yarısında belirlenen bu kayıt *yad-* fiilinin Eski Türkçe dönemi içindeki kullanımını göstermesi bakımından önemlidir.

2. a. Şimdi *yad-* fiiline göre daha yeni bir şekil olan *yay-* fiilinin Eski Türkçe döneminde kullanımını göstermek, eski ve yeni şekillerin bir arada kullanılabileceğinin delillendirilmesi açısından çarpıcı bir örnek oluşturacaktır:

êçümüz: apamız: [ya]mı: kagan: tört: bulunjug: êtmış: yıgmiş: [y]aymış:
basmış: ol kan yook: boltokda: kësre: [êl] yitmiş: içginmiş: (Ölmez 2012,
190; ayrıca bk. Tekin 2000: 224).

*Ceddimiz Yamı kağan dört taraftı derleyip toplamış, almış, ele geçirmiş. O
han vefat ettikten sonra ülke elden gitmiş, mahvolmuş. ...* (Ölmez 2012: 192).

Yukarıdaki metin 732 (?) tarihli Ongi yazıtından alınmıştır. Her iki kayıt (*yad-* ve *yay-*) için tarihler aynı dönemi hatta aynı yüzyılı işaret etmektedir.

b. Bir başka kullanım Kara Balgasun yazıtında geçmektedir:

ulug törün yayıp (Ölmez 2012: 218).

yay- almak, ele geçirmek (asıl anlamı “yaymak”) (Ölmez 2012: 326).

Öyleyse *yay-* ve *yad-* fiilleri aynı dönem içinde farklı ideoleklerde kullanılmaktadır. Aynı zaman diliminde kullanılan fiilin bu iki şekli, ileri zamanlı birtakım ses değişmelerinin bazı örnekler üzerinde, *Orhon Yazıtları*’ndan önce oluşmuş olabileceğini ve Eski Türkçe döneminde hatta *Orhon Yazıtları*’nda *kıd-* fiilinde ve *kıyın* isminde bir arada kullanılmış olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu veriye bakarak *yad-* fiilinde rastlanan durumun tek örnek gibi görünen *kıd-* fiilinde ve *Orhon Yazıtları*’ndan önceki bir dönemde *kıy-* fiilinden değil yine *kıd-* fiilinden türetilmiş gibi görünen ve ses değişmesine uğramış hâliyle ‘ceza’ anlamındaki *kıyın* yapısında da yaşandığı ileri sürülebilir. Yani *Orhon Yazıtları*’ndan önceki bir dönemde bir *kıdın*>*kıyın* gelişimi tamamlanmış olmalıdır.

Zamanla ‘kes-, öldür-’ anlamındaki başka bir sözcük olan *kıy-* fiilinin kuşatıcılığı gibi çeşitli sebeplerle *kıd-* fiil kökü için bir sözcük ölümü gerçekleşmiştir. Dil kullanıcısı *kıd-* fiilini bırakarak yoluna ‘ceza’ anlamındaki *kıyın* türeviyle devam etmiştir. Clauson da anlamı bilinmeyen bu fiili (*kıd-*), sonraki *kıy-* fiiliyle yanlış olarak ilişkilendirmekte bir beis görmemiştir. Bu arada anlam yakınlığı dolayısıyla *kıyın* ismi *kıy-* fiiliyle Ercilasun’un açıklamasında olduğu gibi çoğu zaman birleştirilmiştir.

İnayet, elindeki kayıt ve örneklerden hareketle, Ercilasun’un aksine ‘bırak-’ anlamında müstakil bir *kıd-* fiili tasavvur etmemiz gerektiğini ifade eder. Ercilasun’un *kıd-* fiilinden türediğini düşündüğü *kıdış-*, *kıdıt-*, *kıdığ* sözcüklerinin ibarede geçen *kıd-* fiiliyle ilişkisi noktasını İnayet’in kabul etmediğini yaptığı açıklamaya bakarak ifade edebiliriz. İnayet’in ayrımının, *Divan*’da geçen ve Ercilasun’un dayanak olarak aldığı ‘kıyı’ anlamına gelen türevlerle *kıd-* fiilinin ilgisi olamayacağını göstermesi açısından önemlidir. Fakat İnayet’in *kıd-* fiiline önerdiği ‘bırak-’ anlamı aşağıda gösterilmeye çalışıldığı üzere bağlama uygun

düşmemektedir. Bu sebeple ‘bırak-’ anlamı yerine yukarıdaki *kıdın>kıyın* gelişiminden hareketle *kıd-* fiiline ‘cezalandır-’ anlamını vermek daha yerinde olur.

Öyleyse *kıd-* fiiliyle ‘ceza’ anlamındaki *kıyın* sözcüğü arasında ilgi yukarıdaki gibi kurulabilirse *kıd-* fiiline de ‘cezalandır-’ anlamı verilebilir:

Bir kişi suç işlese, boyu, milleti, hısım akrabasına kadar cezalandırmazlarmış.

2. Cezalandırma Kavramı ve Kıyın İsminin Kökü

Eski çağlar boyunca devlet kurma geleneğine sahip nadir milletlerden biri olan Türklerde (Aryan ve bitişken dillilerin tarihî mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karatay 2003), ceza olarak sadece öldürmenin var olabileceğini düşünmek zor olsa gerektir. Devlet sahibi olmanın gereği olarak bir hukuk sisteminin varlığı zorunlu hâle gelir. Türk devleti, bu hukuk sistemini sadece kendi toplumuna uygulamamıştır. Bir yeri sınırlarına kattığında yaptığı ilk şeyin oradaki halkın başına bir kağan atayıp o toplumu organize etmek ve böylece onlara bir düzen vermek olan Türk’ün bu durumu, *Orhon Yazıtları*’ndan öğrendiklerimiz arasındadır.

Türk devletinin bu geleneği bir anda edinmediği, bu durumun herhâlde yüzyıllar içinde barbar toplumlara veya kendisinden daha zayıf devleti olan toplumlara karşı edindiği bir tecrübe olduğunu burada kaydetmeye gerek yoktur. Bu devlet fikri de en basit hâliyle bile içinde yaptırım kurumunu barındıran bir hukuk sistemini gerektirir. Bu yaptırımı da ‘kes-, öldür-’ anlamlarına gelebilecek basit bir *kıy-* fiilinden türetilmiş *kıyın* ismiyle ilişkilendirmek pek sağlıklı bir değerlendirme olmasa gerektir.

Tüm bu anlatılanlar ışığı altında, her türlü cezalandırma eylemini ifade eden kavramı dile getiren ve *kıy-* fiilinden farklı bir sözcük olan *kıd-* fiiline ve bu fiilin ‘cezalandırmak’ anlamına, *kıyın* sözcüğü üzerinden ve bu sözcüğün (*kıyın*) kökü olarak ulaşılabilir.

3. Bağlam Açısından ‘Cezalandırmak’ Anlamı

Orhon Yazıtları’ndan hareketle, Çin ve Türk devletlerinin yabancı toplumlara karşı tutumu dikkat çekmektedir. Türk’ün bir coğrafyada atadığı kağanlar eliyle orada yaşayan topluma düzen vermesi ve belirli hukuk kurallarına dayalı devlet eliyle anarşiye son vermesine karşılık Çin, Çinlileşme sürecindeki toplumlar üzerinde farklı bir politika ve strateji izlemektedir. Çin’in bu toplumlar üstünde izlediği politika ve strateji kendi toplumuna davranması gibi değildir.

Çin, girdiği toplum mühendisliğinin ilk adımında işi, ehli olanlara vermeyerek kendisine komşu toplumu istikametsiz ve kararsız bir hâle

getirmektedir. Devletin dayandığı iki sınıf olan bilge kişiler ve alp kişileri şöyle bir son beklemektedir:

(e)dgü: bilge: kişig: (e)dgü: (alp kişig: yor(i)tm(a)z: (e)rm(i)ş (Tekin 2010: 20).

İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş (Tekin 2010: 21).

Çin'in bununla eş bir diğer adımını, bir sonraki cümlede, toplumdaki adalet duygusunun sarsılmasına yönelik girişimler oluşturmaktadır. Toplumda suç işleyenleri cezalandırmayarak kargaşa ve anarşinin artmasına bu suretle de toplumda adalet duygusunun sarsılmasına sebep olmaktadır:

bir kişi yahulsar uguşu bodum ebi eşükiñe tegi kıd maz ermiş (Ercilasun 1995: 87).

Bir kişi suç işlese, boyu, milleti, evi eşüğine kadar (herkesi) cezalandırmazlarmış.

Çin, son olarak yönetici sınıfla yönetilenler arasındaki uyumdan rahatsızdır ve bu uyumun bozulması adına hemen her şeyi yapmaktadır. Beyi halkına, halkı beyine düşürmektedir. Çin, yabancı toplumlar üstündeki nihai hedeflerine ulaşmak için bu toplumlar içinde bir çeşit düzensizlik ve huzursuzluk istemektedir. Böylece Çin, bahsi geçen toplumun tabi olduğu devletin yıkılmasını hedefler:

b(e)gl(e)ri: bod(u)nu: tüz(s)üz üç(ü)n: t(a)bg(a)ç: bod(u)n: t(e)bl(i)gin: kürl(i)g<in>üçün: (a)rm(a)kçısın.üçün: in(i)li: (e)çili: kıkşürtükün: üçün: b(e)gli: bod(u)nılg: yoñ(a)şurtukün: üçün: türük: bod(u)n: ill(e) dük: ilin: içg(i)nu: idm(i)ş (Tekin 2010: 24)

Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kıskırttığı için, Türk halkı, kurduğu devletini elden çıkarıvermiş. (Tekin 2010: 25)

Çin, hiçbir zaman yabancı toplumlara kendi toplumuna davrandığı gibi davranmamıştır. Peki kendi toplumunu bir disiplin ve düzen içinde tutmak için Çin, nasıl bir yaptırım kurumuna sahiptir?

Aslında bu ibare Çin tarihinde “族刑” diye bilinen ceza yöntemini yansıtmaktadır. Çince “株連九族”, “灭族” gibi terimlerle de ifade edilen bu ceza yöntemine göre, bir kişi suç işlerse, suçluyla birlikte dokuz sülalesi yok edilmektedir. Buradaki dokuz sülale baba sülalesinden 4, anne sülalesinden 3, hanım (eş) sülalesinden 2 aileyi gösterir. Çin’de bu ceza yöntemi milattan önceki dönemlerde “üç sülale” (baba, anne, kardeşler ve hanımları, yani baba sülalesi, anne sülalesi ve hanım eş sülalesi)’yi kapsayacak şekilde uygulanmış, Qin Shi-huang dönemi (M.Ö. 221 - M.Ö.206. yıllar) nde kapsamı “dokuz sülale”ye çıkarılmıştır. Han (M.Ö. 206 – M. S. 220. yıllar) ve Tang döneminde (M.S. 618 – 907. yıllar) bu ceza belli esaslara bağlanmış, kapsamı devlete suikast düzenleyen ve ihanet edenlerle sınırlı tutulmuştur. Ming ve Qing döneminde (1616-1911) kapsamı tekrar genişletilen bu ceza yöntemi 1905 yılında ancak

iptal edilebilmiştir. Çin’de binlerce yıldır uygulanan bu ceza, kan bağına dayanan, birbirlerini denetleme, ihbar etme sorumluluğu olduğu halde, bu sorumluluğu yerine getirmeyen ailelere uygulanan toplu cezalandırma yöntemidir. Bu ceza yönteminin suçlu yakınlarının intikam alma olasılığını ortadan kaldırma, cezanın caydırıcılığını artırma, başkalarına ders verme amacıyla uygulandığı ifade edilmektedirler (İnayet 2011: 452).

Çin, tarih boyunca kuzeye olan genişlemesini bu coğrafyadaki halkları dönüştürerek yapmıştır. Onları yok ederek değil onları Çinileştirerek gerçekleştirmiştir. Çin’in düşmanlığı onların varlıklarına değil kimliklerinedir. Çin kanunları o yüzden Çinlilere uygulanmış böylece Çin, kendi toplumunu belirli bir düzen ve disiplin içinde tutmuştur. Yabancı toplumları ise ehil insanları işbaşından uzaklaştırarak önce istikrarsızlaştırmış, daha sonra da toplumsal refleksleri körelttikten ve adalet duygusunu sarsıp giderek moral değerleri yıpratıldıktan sonra bu dönüştürmeyi tamamlamıştır. Verilecek kesin, katı, caydırıcı hükümündeki cezalar bu toplumların uyanmasına neden olacağından katletmek anlamına gelecek anlamlandırmalar bağlama uygun düşmemektedir.¹

Sonuç

1. *Ƙıd-* ve *ƙıy-* fiilleri birbirinden ayrı fiillerdir.
2. *Ƙıd-* fiili *Divan*’da geçen ‘kıyı’ anlamına gelen sözcüklerden bağımsız bir sözcüktür.
3. *Ƙıd-* fiili *Orhon Yazıtları*’ndan önceki bir dönemde *ƙıyın* ismine köklük etmiş olmalıdır. Bu anlamda *ƙıyın* ismi *ƙıdın*>*ƙıyın* gelişmesinin bir sonucudur. *Ƙıd-* fiili sözcük ölümüne uğrarken *ƙıyın* şekli yaşamaya devam etmiştir.
4. *Ƙıd-* fiiline ‘ceza’ anlamındaki *ƙıyın* isminden hareketle ‘cezalandırmak’ anlamı verilmelidir.
5. İbareye anlam verirken *Orhon Yazıtları*’ndaki bağlam ihmal edilmemelidir. Bağlama göre Çinleşmesi tamamlanmış bir toplumdan bahsedilmemektedir. Kendi beyi, komutanları ve âlim sınıfı olan ve Çin’e yakınlaşarak komşu olmak suretiyle Çinleşme süreci başlamış toplumlardan bahsedilmektedir. Burada Çin’in bu toplumlara kendi toplumuna davrandığı gibi davranmasını bekleyemeyiz ki kendi toplumuna uyguladığı ceza sistemini uygulasin. Dönüştürme politikasının bir gereği bu toplumlar özellikle savaşlarda insan gücünden yararlanan ve hizmet eden bir sınıf olarak Çinleşmek üzere kapıda bekletilmektedirler.
6. Öyleyse ibare, *bir kişi suç işlese, boyu, milleti, hısım akrabasına kadar cezalandırmazlarmış* şeklinde anlamlandırılmalıdır.

¹ ‘Çin toplumu ve Çinleşmekte olan toplum’ ayrımına İlhan’da da dikkat çekilmiş, fakat metne anlam verilirken bu ayrım farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur (İlhan 2004: 128).

Kaynaklar

- CLAUSON Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (1995), “Bir Kişi Yañılsar Oguşı Bodunu Bişükiñe Tegi Kıdmaz Ermiş (KT, G, 6 = BK, K, 4) İbaresi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1993 [1995], s. 83-89.
- ERĞİN Muharrem (1991), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- İLHAN Nadir (2004), “Yañılsar ... Bişükine Tegi Kıdmaz Ermiş”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, Sayfa:121-128, Elazığ.
- İNAYET Alimcan (2011), “bir kişi: y(a)ñıls(a)r: og(u)şu: bod(u)nı: bişükiñä: t(ä)gi: kıdm(a)z: (ä)rm(i)ş ve in(i)si: [(ä)ç]isin: bilm(ä)z: (ä)rti: oğlu: k(a)ñın: bilm(ä)z: (ä)rti İbareleri Üzerine” “*Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl*” Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Edt: Ülkü Çelik Şavk, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, C: 1, Ankara.
- KARATAY Osman (2003), İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu, Karam Yayınları, Ankara.
- ORKUN Hüseyin Namık (1994), *Eski Türk Yazıtları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara.
- ÖLMEZ Mehmet (2012), *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*, Bilgesu Yayınları, Ankara.
- TEKİN Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- TEKİN Talat (2010), *Orhon Yazıtları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 540, Ankara.
- THOMSEN V. (2002), *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.